
P r i n o s i

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja

e-mail: kivon@unizd.hr

UDK: 94(497.5-37 Dalmacija)“18”

(+512.161):059(497.5 Zadar)“1863/1899”

Prethodno priopćenje

Primljen 12/2011.

TURCI U VRTLOGU PREPORODNIH GIBANJA U DALMACIJI

Predodžbe o Turcima u *Narodnom koledaru*

Katarina Ivon, Zadar

Sažetak

Narodni koledar značajan je zadarski godišnji kalendar, koji je za svojeg izlaženja pratio cijelu “preporodnu” polovicu 19. stoljeća u Dalmaciji. U radu će se analizirati prilozi objavljivani u periodiku, s nakanom uočavanja tipičnih, stereotipnih predodžbi koje se grade o Turcima /Osmanlijama u navedenom korpusu. Nakon uopćavanja stereotipnih atribucija koje se vezuju uz turski etnitet pokušat će se uspostaviti skala vrijednosti unutar koje egzistiraju pronadene predodžbe. S obzirom da je Narodni koledar izlazio punih 38 godina, na vrijednosnoj skali očitovat će se značajne oscilacije u spomenutim predodžbama; počevši od izuzetno negativnog početnog stava prema Turcima, koji je baštinjen od Kačića, do iz tadašnje perspektive “suvremenog imagološkog obrata” koji je zasigurno uvjetovan i promjenom političke klime u Hrvatskoj i Dalmaciji. Rad će potvrditi koliko heteropredodžbe (predodžbe o ‘drugima’) mogu biti ideološki “mobilizirane” te u čvrstoj sprezi s političkim i društvenim previranjima vremena u kojemu su nastale. Predodžbe turskog etnitatea u konačnici će potvrditi i poznatu pluralnost ideologija druge polovice 19. stoljeća u Dalmaciji.

Ključne riječi: Narodni koledar, 19. stoljeće, imagologija, predodžbe o Turcima, Narodna stranka u Dalmaciji.

UVOD

Krenemo li od široko prihvaćene postavke kako je 19. stoljeće ključno razdoblje u stvaranju hrvatskoga nacionalnog identiteta, dalo bi se pretpostaviti da je u tom razdoblju hrvatska nacionalna književnost sklonija stvaranju slika ili predodžaba o drugim zemljama i narodima.¹ Iako se u žarištu zanimanja u navedenom razdoblju većinom nalazi vlastiti narod, predodžbe o *drugima* često otkrivaju ideološke svjetove koji se nalaze u njihovoj pozadini. Poticaj za zanimljivost ovakvih analiza 19. stoljeća daje i činjenica kako je upravo tada književnosti i obrazovnoj kulturi ozbiljno počelo konkurirati novinstvo, te su se upravo preko periodičnih publikacija mogle detektirati određene ideološke skupine koje su sudjelovale u kreiranju uređivačke politike, a samim tim pronađene predodžbe o *drugima* i povezati s njihovim ideološkim stavovima. Vodeći se ovim razlozima, kao predložak za analizu predodžaba o Turcima korišten je *Narodni koledar*, godišnji kalendar koji je izlazio u Zadru od 1863. do 1900. godine. Početak njegovog izlaženja povijesni je trenutak u Dalmaciji, kada preporodne ideje dobivaju svoj puni zamah. Upravo tada događa se ono što se u sjevernoj Hrvatskoj događalo 30-ih i 40-ih godina. *Narodni koledar* iznimno je značajan za hrvatsku književnost i kulturu i zbog toga što je bio prvi kalendar na hrvatskom jeziku u Dalmaciji, a izdavala ga je najveća dalmatinska kulturna institucija, Matica dalmatinska.

Osnivanje i izlaženje *Narodnog koledara* preklapa se s izlaženjem *Narodnog lista*. Proučavajući izdavače, urednike i suradnike, jasno se moglo uočiti kako u oba periodika sudjeluju pripadnici istoga narodnjačkog miljea. Preciznije, prihvatimo li postavku o postojanju "dviju Dalmacija", temeljenu na opreci dva različita mentaliteta i kulture², te tadašnju političku činjenicu o

¹ Imagologija, istraživačka paradigma u znanosti o književnosti, bavi se proučavanjem predodžaba o stranim zemljama i narodima (heteropredodžbe) te o vlastitoj zemlji i narodu (autopredodžbe). Središnji pojam imagologije je *imager*, odnosno skup karakterističnih predodžaba o nekom predmetu (najčešće etnikumu) u nekoj pojedinačnoj kulturi, a kulturni imaginarij predstavljao bi skup karakterističnih imagera neke određene kulture u određenom razdoblju. Usp. Davor Đukić i dr., *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009.

² "...jednoj patrijarhalno-ruralnoj, utemeljenoj uglavnom na slavenskoj usmenoj narodnoj tradiciji (običajno pravo, folklor, štokavska jezična osnovica), drugoj mediteransko-urbanoj (komunalni društveni ustroj, slavensko-romansko-latinska višejezičnost, pisana književna tradicija)." Usp. Davor Đukić, *Suvremeni ratovi u dalmatinskoj književnoj kulturi 17. i 18. stoljeća*, u: *Tematološki ogledi*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2008, 33-56.

postojanju dviju frakcija Narodne stranke³ koja je u tijesnoj sprezi s prvom, možemo sa sigurnošću ustvrditi kako su u realizaciji sadržaja *Koledara* sudjelovali pripadnici "konzervativnije" frakcije Narodne stranke. *Narodni je list* kao glasilo Narodne stranke bio namijenjen zadarskoj intelektualnoj eliti, dok je *Narodni koledar* više bio okrenut običnom puku. Navedeno opravdavamo tematiziranjem i interesom za uži zavičajni prostor, konkretnije, dalmatinsko zaleđe, ali i katalogom podataka o urednicima i suradnicima koji nas upućuje da se većinom radilo o svećenicima (fratrima) i ljudima koji su povezani s Makarskim primorjem. Upravo iz ove perspektive treba analizirati i predodžbe koje ćemo pronaći na stranicama periodika.

VAŽNOST REGIONALNOGA KARAKTERA *NARODNOG KOLEDARA* U ZASTUPLJENOSTI TURSKE TEMATIKE

Većina priloga u *Narodnom koledaru* tematizira zavičajnu povijest, povijesne ličnosti i junake koji su vezani za Dalmaciju, konkretnije, dalmatinsko zaleđe. Isto tako, taj uži regionalni prostor doživljava se kao važan segment šireg nacionalnog prostora. To nije ništa iznenađujuće uzmemo li u obzir dvije činjenice: u prvom redu, *Narodni koledar* svojom osnovnom orijentacijom prati

³ U navedenom razdoblju postojale su dvije zasebne varijante Narodne stranke u Dalmaciji, od kojih su jednu zastupali narodnjaci s područja Klaićeva *gradskog društva* primorske i otočke Dalmacije, dok je drugu formirao Mihovil Pavlinović, a zastupali su je narodnjaci s područja *seljačkog društva*. Evidentirajući dvije varijante Narodne stranke u Dalmaciji, Nikša Stančić (1990.) primjećuje i razlike u prihvaćanju narodnog pokreta, odnosno činjenicu kako su narodnjaci iz urbanog (gradskog) dijela Dalmacije prigrlili južnoslavensku ideologiju pridodavši joj značenje nacionalne ideje, dok su narodnjaci ruralnog (seoskog) dijela, predvođeni većinom franjevcima koji su bili za većinu seoskog društva, glavna poveznica s društvenim krugovima izvan vlastitog, ostali vjerni hrvatskoj nacionalnoj ideologiji. "Mladi narodnjaci 'gradskog društva', prijemljivi za šire integracijske tokove, odbacujući dalmatinstvo zadržali su u svojoj ideologiji slavenstvo, a u izravnom srazu s autonomaštvom, protivnim hrvatskoj nacionalnoj ideji, stavili su u prvi plan južnoslavensku ideju pridavši joj značaj nacionalne ideje. Inteligencija 'seljačkog društva', čija je shvaćanja uobličio Pavlinović, prije svega župničko svećenstvo, svjetovno i franjevačko, nije bila integrirana u 'gradsko društvo' te je s gornjim slojem svog dijela Dalmacije – trgovcima, imućnijim seljacima, pojedincima i skupinama građanstva i inteligencije u gradićima i varošima svog područja – svoju hrvatsku etničku svijest izravno transponirala u hrvatsku nacionalnu svijest." Usp. Nikša Stančić, Mihovil Pavlinović u narodnom preporodu u Dalmaciji i u hrvatskoj politici 19. stoljeća, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Zagreb, Globus, 1990., 9-37.

Kačićev *Razgovor ugodni*, u kojemu ipak prevladavaju događaji i junaci iz autoru bližeg dalmatinskog zavičaja, i drugo, njegova ciljana publika i čitateljstvo u prvom redu predstavlja stanovništvo kopnene Dalmacije. Uži zavičaj od Dalmacije naznačen u *Koledaru* je, kao i kod Kačića, Makarsko primorje.

Slijedeći Kačića, *Koledar* afirmira uspjehe i zasluge lokalnih boraca, kotarskih serdara i harambaša. Piše se o junacima i gradovima koji su sudjelovali u trima tursko-mletačkim ratovima, o serdarima i vojvodama Kotarcima, o šibenskim i skradinskim vitezovima; posebno se ističe Knin i veličaju njegovi vitezovi, te junaci iz Klisa, Poljica, Omiša, Primorja, itd.

Uzmemo li u obzir spomenuti kulturološki uvid o postojanju "dviju Dalmacija", nameće se pretpostavka kako je *Narodni koledar* u 19. stoljeću tražio svoju inspiraciju i konzumente u onoj drugoj, kopnenoj Dalmaciji. Prvo opravdanje za ovakav stav je frekvencija turske tematike, a da bi se valjano opisala i razjasnila sva opasnost koja je dolazila od Turaka, žarište interesa moralo je biti prebačeno na područje koje je bilo pod Turcima, na mletačku "novu" i "najnoviju stečevinu". Drugi razlog mogao bi biti osobnije naravi, naime veliki broj suradnika bili su svećenici, franjevci ili ljudi koji su potekli iz tog kraja: Mihovil Pavlinović, Nikola Šimić, Kažimir Ljubić, Ante Konstantin Matas, Grgur Ivanović-Urlić, Petar Krstitelj Bačić, Ivan Despot itd. pa je samim time očekivano i njihovo zanimanje za taj kraj.

Urednik prva dva godišta bio je Jovan Sundečić.⁴ Nakon Sundečića *Koledar* je uređivao Antun Šimonić⁵ od 1865. do 1867.,

⁴ Jovan Sundečić rođen je 1825. u selu Golinjevu pokraj Livna. Posredovanjem Božidara Petranovića 1843. dolazi u Zadar u pravoslavno sjemenište. U sjemeništu ostaje do 1848. i u tom razdoblju počinje objavljivati u *Zori dalmatinskoj*, a 1854. postaje profesor bogoslovije u Zadru. Uređuje službeni časopis *Glasnik dalmatinski*, od 1855. do 1861. Također 1863. pokreće književni list *Zvijezda*, koji već nakon sedam mjeseci prestaje izlaziti, a Sundečić se sljedeće, 1864. godine, seli s obitelji u Crnu Goru. Umire 1900. u Kotoru. Usp. Petar Karlić, *Matica dalmatinska I.-III.*, 1913.

⁵ Antun Šimonić kao tajnik Matice dalmatinske uređuje *Koledar* za 1865., 1866., i 1867. godinu. Rođen je u Studencima u Dalmaciji 1830., a umro u Splitu 1892. "Isprva je služio kao pisar kod zemaljskog suda u Zadru, kod koga bi 18. kolovoza 1854. imenovan kancelistom, a 21. siječnja 1857. kancelarijskim oficijalom. U istom svojstvu bijaše dne 20. srpnja 1868. pozvan k prizivnom sudu u Zadru, gdje ostade sve do 3. listopada 1876., kad bijaše imenovan upravljačem pomoćnih ureda kod okružnog suda u Spljetu (...) te ostade u službi u Spljetu do dana smrti." Usp. *Isto*, 74.

zatim godište 1868. i 1869. uređuje Stjepan Buzolić.⁶ Kažimir Ljubić⁷ uređivao je *Koledar* od 1870. do 1877., a nakon njega uredništvo preuzima Mate Nekić,⁸ do 1881. godine. Posljednjih osamnaest svezaka, od 1882. do 1900., uređivao je Nikola Šimić.⁹ Možda bi korisno bilo navesti i uvodne riječi Nikole Alačevića (1910), koji u svojoj knjizi *Slavni i zaslužni muževi. Makarska i primorje* navodi:

“Makarska, kao u obće i njeno Primorje mogu se dičiti i ponositi, jerbo njihov ubavi kraj u svako doba, ali osobito u prošlom vieku, dao je zaslužnih muževa, uzornih pobornika, hrabrih junaka, od kojih dužnost me steže da ih barem njeke spominjem i to u kratkim crtima, za da budu služiti mladome naraštaju za primjer; nebi li i oni sliedili njihove stope, pa tako i unaprijed proslavili milu hrvatsku domovinu, a na pose ovo naše slavno i vilovito Primorje.”¹⁰

⁶ Stjepan Buzolić rođen je 1830. u Obrovcu. Nakon studija teologije 1855. biva zaređen za svećenika. Sljedeće godine postaje kapelanom u selu Pridrazi, sedam godina kasnije, 1863., postaje župnik i učitelj u rodnom Obrovcu. Bio je izraziti pristaša sjedinjenja Dalmacije s ostalim dijelom Hrvatske, a 1866. postaje ravnateljem i učiteljem novoosnovane preparandije u Arbanasima. Kao izraziti rodoljub 1889. izabran je za zastupnika u Dalmatinskom saboru. Umire 1894. u Zadru. Usp. *Isto*.

⁷ Kažimir Ljubić rođen je 1833. u Makarskoj. U Zadru je završio teologiju te se vrlo rano počeo baviti politikom. Bio je vrlo blizak Mihovilu Pavlinoviću, ali i Eugenu Kvaterniku, čijim je idealima ostao vjeran do smrti. Godine 1870. bio je izabran za zastupnika u Dalmatinskom saboru, a iste godine privremeno je uređivao i *Narodni list*. Nakon razdora u Narodnoj hrvatskoj stranci priklanja se Biankinijevom Hrvatskom klubu. Umire 1897. godine. Usp. *Isto*.

⁸ Mate Nekić rođen je 1834. godine u Jasenicama pokraj Zadra. Bogosloviju je završio u Zadru. Godine 1870. bio je jedan od urednika *Katoličke Dalmacije*, a 1873. imenovan je profesorom hrvatskog jezika i povijesti na preparandiji u Arbanasima. Od 1877. do 1881. bio je tajnik Matice dalmatinske, a nakon smrti Mihe Klaića postaje Matičin predsjednik. Punih 25 godina bio je povjerenik Matice hrvatske, koja ga 1902. imenuje počasnim članom. Umire u Zadru 1904. godine. Usp. *Isto*.

⁹ Rođen je 1854. u Igranima u Makarskom primorju. Školovao se u Makarskoj, Omišu, Splitu i Zadru, gdje je zaređen za svećenika 1877. godine. Nekoliko godina bio je u župskom pastoralu, ali veći dio života provodi u Zadru, gdje pokreće i uređuje časopis *Iskra*. *Narodni koledar* uređuje punih 18 godina, ujedno je i tajnik Matice dalmatinske. Glavni suradnik *Narodnog lista* je 1881.-1882. te 1888.-1900. Zadar napušta 1900. i odlazi u rodne Igrane, gdje umire 1913. godine. Usp. Nevena Starčević-Kaštelan, *Don Nikola Šimić*, Split, Zbornik Kačić, 1998.

¹⁰ Usp. Nikola Alačević, *Slavni i zaslužni muževi. Makarska i primorje*, Spljet, Brzotisak Narodne tiskare, 1910, 7.

Autor nabraja niz zaslužnih Makarana, počevši s Kačićem, te dalje navodi Mihovila Pavlinovića, Kažimira Ljubića,¹¹ Ivana Despota, Grgura Ivanović-Urlića i ostale manje poznate. Svi navedeni Makarani aktivno su sudjelovali u radu *Koledara*. Andrija Kačić Miošić i Mihovil Pavlinović trajno su obilježili *Koledar*, Kačić svojim djelom, a Pavlinović djelovanjem. Ništa manja zasluga, međutim, ne pripada ni Nikoli Šimiću, ali ni Grguru Ivanović-Urliću, koji je svojim povijesnim priložima pridonio jasnijem profiliranju hrvatskog identiteta u *Narodnom koledaru*, i to već prvim svojim člankom 1875. godine, što je u potpunosti korespondiralo s političkim kontekstom periodika. Upravo njegovom pojavom u *Narodnom koledaru* jasnije se može iščitati onaj drugi dio kulturnog imaginarija *Koledara*,¹² koji je u prvi plan stavljao hrvatski identitet i iznimnu važnost Dalmacije u njegovu kreiranju.

Još više od regionalnosti kod urednika i suradnika ističe se religioznost, odnosno činjenica kako veliki broj urednika i suradnika dolazi iz svećeničkih redova. Međutim, to je i jedna od bitnih društvenih značajki 19. stoljeća u Dalmaciji. Osim velike razlike između seoskoga i gradskog stanovništva, jedno od osnovnih obilježja društvene strukture Dalmacije jest i veliki broj svećenika. Njihov je broj u Dalmaciji 1857. godine bio gotovo jednak broju svećenika u znatno većoj sjevernoj Hrvatskoj.¹³ Iz biografija urednika *Narodnog koledara* razvidno je da su svi, barem u jednom dijelu svog života, bili župnici ili sjemeništarci.

¹¹ Alačević navodi: "Posli našeg narodnoga fra Andrije Kačića, pokojni don Miho Pavlinović, Stj. Ivičević, don Kažimir Ljubić, bili su ona trojica, pokretači i zatočnici zamrloga hrvatstva u našem gradu i milomu primorskomu kraju, oni najviše se odlikovaše u borbi proti narodnomu dušmaninu i nenarodnoj vladi, s toga dužnost me steže, da u ovoj slaboj radnji o Primorju, i o njegovim vrlim i zaslužnim muževima, posli neumrlog našeg Milovana, njih najprije imenujem." Usp. *Isto*, 19.

¹² Upravo koncem sedamdesetih godina narodnjačku slavensku ideologiju u sve većoj mjeri zamjenjuje isticanje hrvatske ideologije, koju potpiruje jačanje pravaštva u Dalmaciji i njihovo sve jače nastojanje da se Dalmacija ujedini sa sjevernom Hrvatskom. Upravo su stoga i tekstovi u *Narodnom koledaru* usmjereni na dokazivanje hrvatskog identiteta Dalmacije, odnosno tematizira se jezgrena uloga Dalmacije u srednjovjekovnoj hrvatskoj državi, čime se potvrđuje njezin hrvatski identitet. Usp. Katarina Ivon, *Imagološka analiza zadarskih koledara (Narodni koledar i Svačić)*, neobjavljena doktorska disertacija, 2011.

¹³ U Dalmaciji navedene godine bilo je 1212 svećenika, dok ih je u Banskoj Hrvatskoj bilo 1259. Usp. Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, Zagreb, Školska knjiga, 1968, 10.

Jovan Sundečić bio je pravoslavni sjemeništarač, Stjepan Buzolić svećenik, Kažimir Ljubić svećenik, Mate Nekić završio je bogosloviju, Nikola Šimić bio je svećenik, Mihovil Pavlinović također je u jednom životnom razdoblju bio župnik. Zanimljivo je pripomenuti i Pavlinovićevo mišljenje o urednicima narodnih glasila, koje je upravo u *Narodnom koledaru* iznio i objasnio Dinko Politeo:¹⁴ “Njegova sklonost svećenicima i odatle je poticala, što je držao, da svećenici, neimajući obitelj, imaju u sebi uvjet neodvisnosti. Možda je i to bio jedan od glavnih razloga, s kojega je želio svećenika na uredništvu narodnoga glasila. Tko je s njim obćio privatno, mogao je kadšto čuti, gdje on žali, što je ovaj ili onaj svećenik naprtio na sebe brigu za mnogobrojnu rodbinu.”¹⁵

Svećenici, konkretnije franjevci svojom su nabožnom literaturom tijekom 17. i 18. stoljeća za velik dio hrvatskog prostora značili jedini dodir s hrvatskom pisanom riječju. U 19. stoljeću mijenjaju se društvene prilike, nepovoljno za Hrvatsku; tada svećenici aktivno djeluju preko periodičkih publikacija, kao što je i *Narodni koledar*, ali i tiskaju knjige s točno određenom namjenom. Recepcijski gledano, krajnji korisnici su, kao što smo rekli, uglavnom slabo obrazovani najširi slojevi hrvatskog naroda.

Govori li se o književnom djelovanju navedenih suradnika *Narodnog koledara*, mora se uvažiti postojanje tog paralelnog tijeka hrvatske književnosti, čija je produkcija vezana za manje sredine i supostoji uz proeuropska književna strujanja u Zagrebu. Ona je temeljena na kačićevskom modelu, a nasljeđena je iz 18. stoljeća. Tu regionalnu diobu hrvatske književnosti možemo potkrijepiti mišljenjem Davora Dukića: “Poetička se klasifikacija hrvatske svjetovne epike 18. stoljeća uvelike poklapa s regionalnom diobom hrvatske književnosti. Tako se folklorno-kačićevski model uglavnom ostvaruje u pisaca mletačke Dalmacije, poteklih izvan starih gradskih, u ono vrijeme prilično talijaniziranih komuna. Oslanjanje na poetiku narodne pjesme i usmjerenost prema ruralnoj čitateljskoj publici karakterizira epiku tog kulturnog područja.”¹⁶

¹⁴ Dinko Politeo je u *Narodnom koledaru* u broju za 1898. godinu objavio biografiju Mihovila Pavlinovića.

¹⁵ *Narodni koledar*, 1898, 48-49.

¹⁶ Usp. Davor Dukić, *Poetika hrvatske epike 18. stoljeća*, Split, Književni krug Split, 2002, 178.

PREDODŽBE O TURCIMA U NARODNOM KOLEDARU

Predodžbe o Turcima i Osmanskom Carstvu koje nalazimo u *Narodnom koledaru* oslanjaju se na dugu tradiciju stereotipne percepcije Turaka na dalmatinskim prostorima. Autori su u *Narodnom koledaru* preko narodnih pjesama i povijesne proze stvorili dalmatinski antiturski narativ,¹⁷ koji se ostvarivao motivima kršćansko-turskih sukoba na mletačko-osmanskoj granici u Dalmaciji. Tematiziraju se sva tri mletačko-turska rata u 17. i 18. stoljeću, a Turci se opisuju kao: “neman Turska”, “aždaja turska”, “siloviti Turci”, “nekrsti”, “turska sila”, “nevjernici”, “dušmanin Krsta”, “kršćanski krvolok”, “Turci zulumčari”, što se po svom osnovnom tonu podudara s antiturskim narativima u književnim ili novinskim tekstovima koji su prethodili *Koledaru*. Kao njihov antipod ističu se dalmatinski junaci¹⁸ koje je opjevao Kačić, a koji su svoje mjesto našli i na stranicama *Koledara*. Navedena predodžba o Turcima, iako najraširenija i konstantna, nije, međutim, isključiva i jedina.

U dugom razdoblju izlaženja *Koledara* možemo naznačiti tri vrste predodžbi o Osmanlijama i njihovoj kulturi. Kronološki gledano, prvi, već spomenuti tip predodžbi o Osmanlijama baštinen je od Kačića,¹⁹ iako se pojavljuje u svim brojevima *Koledara*, najzastupljeniji je, a ujedno i jedini način, kojim se piše o Turcima do polovice 70-ih godina. Turci su prikazani kao krvoločni osvajači, nasilnici i vjerski neprijatelji.²⁰ Revizijom regionalne dalmatinske povijesti autori se u člancima najviše dotiču kršćansko-turskih sukoba u Dalmaciji na mletačko-osmanskoj granici. Drugi tip predodžbi čine tekstovi u kojima se

¹⁷ Po uzoru na pojam hrvatski antiturski narativ koji rabi Davor Dukić u članku “Dvije ilirske Turske: Imagološki pogled na Novine i Danicu od 1835. do 1839. godine”, *Kolo* 2/2006, 233-249.

¹⁸ Usp. Katarina Ivon, *nav. dj.*

¹⁹ Ni u jednom razdoblju hrvatskoga kulturnog i književnog života nije toliko prisutno djelovanje fra Andrije Kačića Miošića kao u razdoblju hrvatskoga narodnog preporoda. Kačićev utjecaj očekivan je, ali i vremenski najduži, upravo u Dalmaciji. Njegovi najveći poklonici bili su dalmatinski franjevci, posebno oni koji su pripadali dalmatinskoj Provinciji Presvetog Otkupitelja, kojoj je i sam pripadao. Njegov je prosvjetiteljski rad obilježio periodiku na hrvatskom jeziku u 19. stoljeću, počevši od *Zore dalmatinske*, preko *Iskre*, čiji urednik Nikola Šimić ističe Kačića kao uzor listu, do *Smotre dalmatinske*, ali i pravaški obojene *Katoličke Dalmacije*.

²⁰ Usp. Davor Dukić, *Sultanova djeca, Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004.

javlja zanimanje za tursku kulturu, običaje i svakodnevni život, te nailazimo i na primjer moguće suradnje s Turcima. Takav imagološki zanimljiv tekst javlja se krajem 70-ih godina, točnije, u 16. broju, za 1878. godinu. Ovamo bi pripadali i tekstovi koji se bave donekle objektivnom te vrlo detaljnom analizom društvenog uređenja područja koja su bila pod turskom upravom. U 36. broju (1898) detaljno se opisuje Lički sandžakat, njegova uloga i značenje, analiziraju se politička uprava, sudstvo, vjera, narodnost. Treći je tip predodžaba u kojima slike o Turcima doživljavaju svoj preokret, te se Turci od "kršćanskih krvoloka" preobražavaju u "ljude dobre i poštene". Svoju kulminaciju ovakve karakterizacije doživljavaju u putopisu Jurja Kapića "Po Hercegovini i Bosni, Putni utisci", objavljenom u posljednjem, 38. broju *Narodnog koledara* za 1900. godinu. Treba naglasiti kako pod etnonimom Turci, Kapić podrazumijeva islamsko stanovništvo Bosne i Hercegovine. Predodžba o Osmanlijama izrazito je pozitivna, autor eksplicitno pohvaljuje dobrotu i tursku religioznost te navodi nekoliko primjera vrlo prisnog odnosa turskog i kršćanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

* * *

Govorimo li o prvoj naznačenoj kategoriji, "kačićevskoj predodžbi o Turcima", treba istaknuti kako i ona ima svoje posebnosti. Analizirajući tursku temu u ranom novovjekovlju, Davor Dukić naglašava bitne razlike u predodžbi o Turcima kod dva dalmatinska autora 18. stoljeća, Filipa Grabovca i Andrije Kačića Miošića. Iako potječu iz iste regije, pripadaju istoj generaciji i ideološkoj paradigmi (katolička obnova), autori o istim temama pišu s različitim vrijednosnim konotacijama. Dukić Grabovčevu knjigu *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* drži vrhuncem sotoniziranja Turaka u hrvatskoj književnosti, dok odnos prema Turcima kod Kačića smatra tolerantnijim, temeljenim na jednoj varijanti panslavenske ideologije (slovinstvo) i veličanju junaštva na pozadini etike usmene epike. Navedeno je zasigurno osiguralo Kačiću tako snažnu popularnost u 19. stoljeću, posebno od polovice 19. stoljeća, odnosno od narodnog preporoda pa sve do moderne.²¹

Najupečatljiviji primjer turske okrutnosti prezentiran u *Narodnom koledaru* nalazimo upravo u činu smaknuća posljednjega

²¹ Usp. *Isto*, 239.

bosanskog kralja Stjepana,²² u povijesnoj crtici "Krv za krv", Grgura Urlića-Ivanovića. Strahotu turskog osvajanja, ali i opasnost koja je vrebala upravo padom Carigrada za sve slavenske kraljevine i banovine, autor je utjelovio u liku Mehmeda Osmanovića II., kojeg prikazuje kao strašnog krvoloka, oholog i namrštenog, "bežućtan kao živuća slika viečne osvete". Mehmed je prikazan kao zakleti dušmanin i najveći neprijatelj kršćanstva, koji se nakon pada Carigrada uzdigao sa svog "pomamnoga bielca, jakim glasom oslovi kobnu proricaljku Mohamedova zakonika: *Alah je sjetlost neba i zemlje (...) Nasrnu zatim u svetište veličanstvene bazilike, oskvrnjujući svetogrdno najzadnje ostanke svetotajna kršćanskih. Zatim izlazi iz oskvrnjena hrama i pred svojimi razjarenimi čopori, plamtećim očima okriće se k zapadu, te po drugi put naglasiva: Ja sam ovdje gospodar, moje su carevine i kraljevine, selite stari robovi.*"²³

U početnim godinama izlaženja u mnogim narodnim deseteračkim pjesmama Turci su stereotipno prikazani kao najveći zlotvori svih slavenskih naroda. Predodžbe o Turcima korespondiraju s programskim ciljevima tematiziranja povijesti južnoslavenskih naroda. Tako deseteračka pjesma "Majka Crnogorka",²⁴ objavljena u prvom broju, pjeva o Crnogorsko-turskom ratu iz 1862. godine. Turci su prikazani kao "ljuta gamad, krvnici, zlotvori", a njima nasuprot slavi se i veliča junaštvo crnogorskih sinova, "gorskih lavova". Opjevana je i borba srpskog naroda protiv Turaka, u pjesmi "Kara-Gjorgje", objavljenoj u drugoj godini (1864.). Pjesma potiče oslobođenje srpskog naroda od Turaka, koji su opisani kao "zlobni vrazi" i drže "srbsku mati u sužanjstvu".²⁵

²² Autor u tekstu navodi: "Prigrize dlaku svoje brade, izdiže se oholo, ošinu drugim pogledom svoga glavnoga krvnika Duleka, i Stjepan u tren bude pograbljen, i bačen na gvozdene grebenice s bodeži. Zaoštreni strojevi sa zubovi i klješti rizahu mu i probadahu zdravo tielo od bokova do glave. Iza dva prva pokušaja takoga mučenja, po ruku dvajuh najvještijih krvnika bude sadrt na mieh s ledja i s prsa. (...) Dželati su morali točno obaviti čin umorstva po propisu osobitog careva kaznenika. Pokle ga sadrta izdigoše na gvozdene drljače, da ga se nagleda car, doglavnici mu, i sva vojska, Mohamed s priestola viknu, da se odmah nabije na kolac, dočim on, paše i veziri stadoše ga skroz i skroz probijati otrovnimi bodilicami." (Narodni koledar, 1881., 78).

²³ Narodni koledar, 1881., 70.

²⁴ Pjesma započinje stihovima: "Kao gamad, gamad ljuta / Turadija kivna grne / Da razpudi, da proguta / Sokolove Gore Crne." (Narodni koledar, 1863., 46).

²⁵ U pjesmi srpska mati doziva Dušana stihovima: "Ja kraljica, pa carica / Sad sam grdna robinjica / Oj Dušane, oj Dušana! / Tvoja sienka da l'ustane / Pa da spazi biednu mene..." (Narodni koledar, 1864., 79).

U pjesmi “Tursko nasilje”, objavljenoj u petom broju (1867.) autor je opisao tursko zulumčarenje nad “slovinskim narodom”. Navodi kako je narod stalno u strahu jer nikad ne zna kad će Turci doći i pokupiti sve što nađu u kući. Narod im nema više od čega davati te mora gladovati, a mnogi od gladi i umiru.²⁶ I Mihovil Pavlinović u svojim priložima često spominje tursko izrabljivanje naroda u Dalmaciji. U članku “Primorje i Primorci” (1865.) navodi kako su u 15. stoljeću Turci zauzeli Primorje, ali su im se hrabri Primorci uvijek otimali i nisu se “priginjali na harač”. Preko Primoraca Turci su se “krvili i bratimili” s Mlečanima. Upravo ratovi Mlečana s Turcima kroz puna tri stoljeća u potpunosti su po Pavlinoviću opustošili Dalmaciju. Zanimljivo je spomenuti Pavlinovićevu sintagmu “Makarski Turci”, pod kojom podrazumijeva Turke “koji su se malo pripitomili, da bi u njeku počeli s našim i prijateljevati”.²⁷ Ovdje je prikazan malo blaži, čak suradnički odnos s Turcima, koji su u tome vidjeli svoju korist, jer se tada u Makarskoj odvijala trgovina solju za cijelu Bosnu i Hercegovinu.

JEDAN ODRAZ KRŠĆANSKO-TURSKE SURADNJE U *NARODNOM KOLEDARU*²⁸

Prvi motiv u hrvatskoj književnosti u kojemu je realizirana kršćansko-turska suradnja po Davoru Dukiću pojavljuje se u drami *Robinja* Hanibala Lucića, već u prvome činu, kada Derenčin dobiva dopuštenje od turskih trgovaca robljem za duži razgovor s Robinjom. Još značajniji okidač za tematiziranje kršćansko-turske suradnje svakako je i činjenica kako je Dubrovnik od godine 1458. plaćao godišnji tribut Turcima. Prvi primjer prikazivanja kršćansko-turske suradnje, izuzmemo li Pavlinovićeve “Makarske Turke”, u *Narodnom koledaru* nalazimo u jednom izvješću objavljenom u 1878. godini. Radi se o dvama tekstovima koje je s talijanskog jezika preveo Petar Franasović, te na početku navodi: “Ovi i sljedeći

²⁶ Pjesmu završava stihovima: “Bože dobri! Ti pogledaj na nas / Od zuluma turskog izbavi nas / Jer je tvoje bezmjerno smiljenje / Više neg’ sveg svieta sagrišenje.” (*Narodni koledar*, 1867., 124).

²⁷ *Narodni koledar*, 1865., 24.

²⁸ Usp. Davor Dukić, *Osmanizam u hrvatskoj književnosti od 15. do sredine 19. stoljeća*, u: *Jezik književnosti i književni ideologemi*. Zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole, (ur. K. Bačić), Filozofski fakultet u Zagrebu; Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 2007., 87-103.

prevod izvedeni su iz dvaju rukopisa, u talijanskomu jeziku, iz knjigoshrane pl. G. Balda Gučetića, vlasnika Trstenskoga.”²⁹

Prvi tekst naslovljen je “Izvješće o svetčanostima, koje su započele danom 26 svibnja, i trajale do 10 lipnja 1675 g. u Drinopolju, prigodom obrezovanja Mustafe (prvorodjenog) i Orkana, sinova turskog cara Muhameda III.” Isprava nam donosi i jedan segment turske kulturne tradicije koja se uvelike razlikuje od tradicije kršćanskog svijeta. Naime, čin obrezivanja u turskoj kulturi potreban je za “sahranu”, tj. kako navodi autor, jednak je činu krštenja u kršćanskoj tradiciji. Turski car Muhamed je svečanost obrezanja svoja dva sina, Mustafe, od 12, i Orkana, od 5 godina, odlučio popratiti “neobičnim, izvanrednim dokazima slavlja”, a da bi ga dodatno uvećao pridružio mu je vjenčanje svoje osmogodišnje kćeri za svog miljenika i vezira od Kandije te odlučio pozvati sve paše i vojvode iz Carstva, ali i kršćanske kraljeve i knezove s kojima su u dobrim odnosima. Na primjedbu svojeg vezira kako ipak nije mudro pozivati kršćanske vladare, on odustaje od prvotne nakane i pozove samo Dubrovačku “skupnovladu” i erdeljskog kneza. Dubrovačka “skupnovlada” pošalje u Carigrad svog zastupnika Marina Kabogu, “*plemića i viteza, ne manje pametna neg što vješta diplomatika, poznata već prije turskome Dvoru i (ovome) vehoma ugodna. Te veliki Vezir, njegov čehaja, i svi ostali veliki dostojanstvenici pričekaju ga neobičnim odlikovanjem i prijaznošću*”³⁰.

Odnos Dubrovnika i Osmanskog Carstva često je tematizirani motiv u starijoj hrvatskoj književnosti, od odobravanja takve dubrovačke politike, preko prešućivanja do njezina osporavanja.³¹

Jedan od stereotipnih ideograma kojim se u tekstu prikazuju Turci i njihova kultura jest bogatstvo.³² Carstvo je prikazano kao prostor iznimnog obilja i hedonizma. Svečanost je izuzetno raskošna, popraćena s nekoliko stotina jela, posebno se ističe dekoracija šatora koji su bili urešeni grimiznim baršunom s dvora te kadifom sa zlatnim cvjetovima, a cijelu svečanost uvećale su različite predstave i plesovi. Navodi se i masovnost ceremonije, koja je otpočela dolaskom jednog hodže iza kojeg je stupalo mnoštvo od 600 dječaka od 4 do 12 godina, koje je pratila janjičarska

²⁹ Narodni koledar, 1878., 111.

³⁰ Isto.

³¹ Usp. Davor Dukić, *Sultanova djeca, Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004.

³² Usp. Isto.

četa. Nakon predstavljanja caru i vezirima svi su bili obrezani. Vrhunac turskog bogatstva i raskoši prikazan je činom vjenčanja i poklanjanjem darova paše od Kandije Mustape Musaipa svojoj zaručnici, carevoj kćeri:

“Napried su hodili pješice 4000 janjičara, za ovim na konjima 800 solacâ, 400 čauša i 40 kapidži-baša. Ovu su povorku sledile 64 mazge, na svakoj po dva sanduka slastičarija. 72 sužnja nošahu na plećih 36 sanduka sladora; na sanducih urezane slike raznih živina, kao: konjâ, lava, jelena itd. (...) Sliedijaše 120 ljudi, noseći raznovrsno prebogato žensko ruho. Opet drugih 26, nosećih svaki na srebrnoj puncatoj plitici (grimiznom kadifom zastroj) u bezbroju draguljacâ, narukvica, lanaca, prstena, uhvenica, neizvedive dragocienosti: čemu se prisloni nekoliko kesa sa 600 000 reala kao uzvieno.”³³

Na kraju pisma naglašava kako je dubrovački zastupnik zbog svog ugleda kod carskog dvora isprosio mnoge milosti i povlastice za katolike u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini.

Tekst je posebno intrigantan i imagološki zanimljiv kada mu se suprotstavi drugi tekst, u kojemu je nasuprot raskoši Turskog Carstva opisan Dubrovnik nakon strašnog potresa koji se dogodio 1667. Tekst nosi naslov “List otca Živka Andrijaša, malobraćanina, pisan g. Bogdanu Bozdariću u Jakin, iz Dubrovnika na 16 travnja 1667.” Veliki potres svećenik opisuje riječima:

“Na veliku srijedu, 6 tekućeg mjeseca, vrijeme budući tiho sa povjetarcem od juga, vedro nebo; a po običaju svetieh dana veliko mnoštvo obojega spola po crkvama, sveštenici po ispovjednicami; evo, na 9 ura, udari kratka al'toli silovita tresnja, da za vrijeme jedne ‘Zdrava Marijo’ cio Dubrovnik sa okolicom, Gruž, Rijeka, Lopud i ostala okolna mjesta, poput kipa Nabukodonorom usnuta, do temelja oboriše se; van samo tvrđjava i gradskih mira: al’ i ovo sve pocijepano i sasviem zlostavljeno.”³⁴

Strahota koja je zadesila Dubrovnik još je naglašenija suprotstavljanjem raskoši Turskog Carstva te činjenicom kako su mnogi Dubrovčani ostali živi zakopani pod ruševinama. Autor ističe i veliku okrutnost Vlaha koji su doplovili s Istoka i udruživši se s nekolicinom kmetova popljačkali mnogo zlata, srebra, dragulja i svetih stvari. “*nit se tko usudio oprjeti im se, gledajuć svak, kako će bolje sebe očuvati*”. Ovako ukomponirani (u Narodnom koledaru obratno, ali po godini nastanka prethodio bi

³³ Narodni koledar, 1878., 117.

³⁴ Narodni koledar, 1878., 118.

tekst o potresu u Dubrovniku) tekstovi podsjećaju na ep *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića, u kojemu se opisuje pokušaj dubrovačke diplomacije da nakon velikog potresa 1667. izbjegne plaćanje tributa Turskom Carstvu. Navedeni ep objavljen je samo jednom, i to iste godine kada i navedeni tekstovi, 1878., a u njemu je prostor u kojemu se kreće sultan također prikazan bogato i raskošno te u suprotnosti s razorenim Dubrovnikom. Taj ep Davor Dukić smatra imagološki najzanimljivijim djelom hrvatske ranonovovjekovne književnosti, a razloge činjenici kako djelo nije nikad bilo kanonizirano u hrvatskoj književnoj povijesti vidi u tematiziranju licemjerne dubrovačke politike. Razloge objavljivanja navedena dva teksta u *Narodnom koledaru*, možemo također shvatiti kao kritiku onodobne dubrovačke suradnje s Turcima, ali i potvrdu sve većeg interesa za tursku kulturu, što će na kraju stoljeća dovesti do potpunog obrata u početnoj percepciji o Osmanlijama.

Zanimanje za tursko društveno i vojno uređenje, odnosno zanimanje za tursku kulturu i civilizaciju pogledom "iznutra", potvrđuje i tekst objavljen u 36. broju (1898.), u kojem nalazimo neutralan i detaljan opis Ličkog sandžakata, njegove granice, važnost i diobu te opise političke uprave, sudstva, vjere i narodnosti. Autor članka je Luka Jelić, a naslov glasi "Lički sandžakat i postanje mletačke krajine, početkom kandijskoga rata 1645.-48 godine".

Kada su Turci krajem 1645. počeli ratovati s Mlečanima, glavno uporište bio im je Lički sandžakat, kojem pripadaju današnji Kotari. Lički sandžakat,³⁵ navodi autor, Turci su držali iznimno važnim, jer je predstavljao "predstražu islamstvu spram zapada". Također ističe kako je tursko ustrojstvo u Sandžakatu u potpunosti odgovaralo bizantinskom državnom uređenju, koje su Turci bez promjene preuzeli.³⁶ Zanimljiv je način na koji autor opisuje tursko iskorištavanje kršćana. Kadija je sjedio u svim većim gradovima,³⁷ njegovi jedini prihodi bili su troškovi koje plaća stranka koja dobije pravo; zato su Turci često tužili nevine kršćane

³⁵ Sandžakat je bio podijeljen na šest kapetanija, kojima su središta bila veći utvrđeni gradovi: Knin, Skradin, Nadin, Zemunik, Obrovac Donji i Udbina. Tursko utočište nasuprot mletačkim posjedima i Zadru bio je Zemunik, dok je s druge strane, nasuprot Hrvatskoj i Senju stajala Udbina.

³⁶ Na čelu Sandžakata je sandžak, koji je beg ili paša, ispod sebe ima dva vrhovna zapovjednika. Jedan je zapovjednik redovitoj pješakačkoj vojsci aga janjičar, dok je drugi zapovjednik spahijske konjice alajbeg.

³⁷ U manjim gradovima bio je manji sudac naibi.

kako bi platili kadiji. Od Bizantinaca su preuzeli i model vojske (Martolozi).

“Martolozi su oni turski podanici kršćanski, koje su osvajajuć zemlju Turci dovodili sobom i naseljavali po opustjelim selima, opraštali ih od svake ine daće izim harača caru, uz uvjet da stražare na granici i da vojuju s njima na kršćane.”³⁸

Nakon nestanka turske krajine Martolozi su se stopili s tadašnjim stanovništvom i s njima se prozvali Vlasi ili Morlaci. Govoreći o vjeri, navodi kako su spahije ličkog sandžakata Mlečani nazivali *spahijama Hrvata*, te potvrđuje to imenima koja su većinom hrvatskog podrijetla. “To su hrvatska i bosanska vlastela, što da se održe u gospodstvu, zamieniše častni krst s Koranom...”,³⁹ a narod je ostao pri katoličanstvu. Autor donosi i iscrpnu genezu etnika *hrvatski Vlah* i *turski Vlah graničar* koje treba razlikovati. Turski Vlasi su kao novo stanovništvo unijeti u sjevernu Dalmaciju uredbom Krajine: “*U ličkom sandžakatu treba dakle dobro razlikovati prsjedioce hrvatske Vlahe od poznije unešenih Martoloza ili turskih Vlaha graničara. Njima je samo ime zajedničko, ali poviest skroz različita (...). Martolozi su genetičko podunavski keltorumunjski živalj, što se je pod bugarskim i srbskim uplivom tekom vjekova poslavenjivao, potla osvojenja Srbije i Bosne petnaestoga vjeka, pred turskim vojskama turen na granicu spram Hrvatske i Mletaka (...). Dočim su hrvatski Vlasi u Kotarima pripadali u područje ninske biskupije i svi ispoviedali katoličku vjeru, Martolozi su pripadali grčko-iztočnoj crkvi.”⁴⁰*

KRŠĆANSKO-MUSLIMANSKA TOLERANCIJA U NARODNOM KOLEDARU

Svoju drastičnu preobrazbu predodžbe o Turcima dobivaju u putopisu Jurja Kapića⁴¹ “Po Hercegovini i Bosni. Putni utisci”, objavljenom u posljednjem (38. broju), za 1900. godinu. Kao što

³⁸ *Narodni koledar*, 1898., 97.

³⁹ *Isto*, 100.

⁴⁰ *Isto*, 105.

⁴¹ Juraj Kapić, istaknuti dalmatinski prosvjetitelj i preporoditelj, pjesnik i sakupljač usmene narodne književnosti. Rođen je u Jasenicama 1861., a umro u Splitu 1925. godine. Učiteljevao je po Dalmatinskoj zagori te bio prvi učitelj u mjestu Podstrani u poljičkom kraju. Kapić je surađivao u mnogim onodobnim dalmatinskim listovima. Bio je gorljivi pristaša narodnjaka, no pri kraju stoljeća i on se priklanja pravaštvu, što potvrđuju i navedeni prilozii u *Narodnom koledaru*.

smo naveli, Kapić pod pojmom Turci podrazumijeva islamsko stanovništvo Bosne i Hercegovine te navedene predodžbe moraju biti sagledane i u okviru pozitivne predodžbe Bosne i Hercegovine. U cijelom putopisu prisutan je motiv kršćansko-muslimanske tolerancije. Tako već u prvom gradu Mostaru u koji dolazi na svom proputovanju po Bosni i Hercegovini, na tržnici autor zatječe velik broj Turaka, koji su većinom i trgovci, te ih karakterizira kao „ljude dobre i poštene“. Autor ističe njihovu bogobojaznost i vjersku revnost činjenicom kako čim čuju poziv na molitvu, odmah trče u džamiju ili, ako joj nisu blizu, prostru ispred sebe nešto te se počinju klanjati.

*“Nebi ti Turčin pogledao na stranu, dok moli, da mu hoćeš osjeći glavu. Odveć se oni drže strogo svoga zakona.”*⁴² Navodi i turske vjerske običaje te nakon dolaska u Sarajevo posjećuje i opisuje poznatu Begovu džamiju, koja je najveća “turska bogomolja u cijeloj Bosni”, opisujući ju kao “liepu i ponositu”. Navodi kako u njoj nema oltara, zidovi su goli, a na podu su postavljeni “skupocjeni ćilimi”. Turci prije ulaska u obližnjem potoku peru ruke i noge, a na ulazu im “*remeta odma natakne na noge nekakve turske nestve, koje im ostaviš na vratima*”.⁴³

Autor nam u potpuno novom svjetlu prikazuje odnose kršćana s Turcima (muslimanima) u Bosni i Hercegovini; odnosi su prikazani izbliza te je iz pozicije sudionika analizirana situacija na prostoru gdje su Turci vladali više od 400 godina. Nakon susreta s poznatim mostarskim piscem Ivanom Miličevićem,⁴⁴ autor se susreće s piščevom majkom, koja mu iskazuje simpatiju prema vjerskoj multikulturalnoj sredini. Ističe kako su Turci i kršćani živjeli skladno, posjećivali se, tako da se i sam Ivan “odgojio u turskim kućama”. Autor je o odnosu turskoga i kršćanskog stanovništva pitao i jednog Turčina, kako bismo čuli i drugo mišljenje, koji mu je odgovorio isto. Međutim, Turčin mu je rekao kako su se prije još i bolje slagali, odlazili jedni kod drugih na različita slavlja, “megjusobno se bratimili”. Za narušene odnose krivi narodne vođe koji “posijaše otrovno sjeme raspe u naš djevičanski narod”. Kroz cijeli tekst nailazimo na primjere vjerske tolerancije, tako kršćani i Turci (muslimani) zajedno slave blagdan sv. Ivana:

⁴² *Narodni koledar*, 1900., 80.

⁴³ *Isto*, 89.

⁴⁴ Ivan Miličević (1868.-1950.), mostarski književnik, pravaš, pripadao je Kranjčevićevu krugu, a ujedno je uređivao pravaški časopis *Osvit* u Mostaru.

“Hrišćani i turci lizu na golim koljenima oko crkve, nožem stružu kamen sa crkvenih ćošâ, pa onaj prah vežu u krpice i nose kući za moći.”⁴⁵

Imagološki je zanimljiva činjenica kako je mostarski pisac Ivan Miličević, kojeg Kapić bezrezervno hvali te ističe njegovu veliku žrtvu za širenje hrvatstva u Bosni i Hercegovini, odrastao u multikulturalnom islamsko-kršćanskom okruženju, što nije umanjilo njegovo hrvatsko identitetsko samopoimanje kao ni poimanje ostalih književnika koje Kapić susreće u Bosni i Hercegovini (fra. Grgo Martić). Miličević je u Mostaru uređivao pravaški list *Osvit*, kojemu je, kako navodi Mirjana Gross, glavna zadaća bila pridobivanje muslimana na hrvatsku stranu:

“Osvit je neumorno isticao da su Muslimani Hrvati, a ne Osmanlije, ustajao je protiv ‘bošnjačtva’ kao besmislice i uvjeravao Muslimane da Hrvatska i Turska imaju zajedničke interese protiv ‘Šumadije’ i Crne Gore, pa se, štoviše, stavljao u makedonskom pitanju na stranu Turske.”⁴⁶

Putopisu Jurja Kapića možemo pripisati čak onaj islamofilski Starčevićev ton koji nalazimo u Starčevićevu spisu *Istočno pitanje*, objavljenom 1899. godine u listu *Hrvatsko pravo*. Starčević je pokazao muslimansko plemstvo u sjajnom svjetlu, za razliku od kršćana, čime je trebao poslužiti hrvatskoj propagandi među Muslimanima. Vrlo je slično koncipiran i Kapićev putopis, gdje on također uzdiže i hvali muslimansko stanovništvo: *“Turčin je careve besjede; što jednom zasječe, ne daje ti za manje, pa dvie te volje: kupiti ili ne kupiti; njemu sve jedno biva. Nije Muhamedanac lakom za novcem kao čivo, koji te obično ne pušta praznoruka iz dućana.”⁴⁷*

U spomenutom kontekstu zanimljivo je spomenuti činjenicu koju navodi Mirjana Gross, kako su Hrvati kako bi impresionirali Muslimane dosljedno poricali istovjetnost katolicizma i hrvatstva, uvjeravanjem da je hrvatska borba izrazito politička, a da nasuprot tome Srbi poistovjećuju nacionalnu i vjersku ideju.⁴⁸

⁴⁵ *Narodni koledar*, 1900., 99.

⁴⁶ Usp. Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 1973., 324.

⁴⁷ *Narodni koledar*, 1899., 90.

⁴⁸ Usp. Mirjana Gross, *nav.dj.*, 325.

ZAKLJUČAK

U analiziranim predodžbama o Osmanlijama u *Narodnom koledaru* uočavamo značajne oscilacije u vrednovanju i poimanju turskog etnita. Vrijednosna skala kreće se od antipatije i neprihvatanja koje se zrcali u tekstovima s početka izlaženja periodika, do simpatije i vjerske tolerancije koja kulminira u zadnjim godinama izlaženja kalendara. Početni tekstovi donose negativnu sliku Turaka, autori se koriste stereotipnim motivima u oblikovanju slike o Turcima i prikazivanju njihovih okrutnih zlodjela. Negativne atribucije inspirirane su Kačićevim *Razgovorom ugodnim*, koji se u navedenom razdoblju nametnuo kao najjači pokretač integracije koja se temeljila na južnoslavenskoj ideologiji. Kačić je bio i idealan uzor zbog činjenice kako je bio protiv raskola Crkve na pravoslavlje i katoličanstvo, ali i protiv slavenske podjele, na čemu su se dalmatinska preporodna nastojanja tih godina i temeljila. Jedino prema čemu je imao iznimno negativan stav bili su Turci, a one koji se bore protiv njih smatrao je dijelovima svog naroda.

Imagološki postupan obrat na koji nailazimo kasnije, u najvećoj je mjeri uvjetovan i političkom promjenom klime u Hrvatskoj i Dalmaciji. Kulminaciju navedeni obrat doživljava u iznimno tolerantnom, na trenutke islamofilski intoniranom putopisu Jurja Kapića, koji je odraz nove političke klime stvorene nakon uspostave habsburškog protektorata nad Bosnom i Hercegovinom. Radilo se o razdoblju kada je ilirsku ideju počela zamjenjivati pravaška ideologija, čiji je cilj bio pridobiti islamsko stanovništvo Bosne i Hercegovine na hrvatsku stranu. Također je povezano i s tumačenjem etnonima Turci, koji se u 16. i 17. stoljeću većinom odnosio na vojsku i državni aparat Osmanskog Carstva, dok je u 18. i 19. stoljeću označavao muslimansko stanovništvo slavenskoga podrijetla. Sve navedeno je, naravno, rezultiralo preobrazbom predodžbe o Turcima.

U konačnici, treba naglasiti kako su promjene u poimanju turskog etnita potvrdile pluralnost ideologija druge polovice 19. stoljeća; počevši od narodnjačke, u kojoj su Turci neprijatelji svih slavenskih naroda, do pravaške, u kojoj su Turci "poželjni i dobri" susjedi slavenskoga podrijetla. Upravo takve analize signaliziraju promjene društvenih i političkih struktura u promatranom trenutku te daju mogućnost vrlo preciznog detektiranja tvoraca (ideoloških skupina) koje su prisutne u kontekstu njihova nastanka.

TURKS IN THE MAELSTROM OF REVIVAL MOVEMENT IN
DALMATIA (THE IMAGES OF TURKS IN NARODNI KOLEDAR)

Summary

Narodni koledar is an important annual calendar whose publishing accompanied the whole revival half of the 19th century in Dalmatia. This paper will analyze the articles published in the periodical in order to observe the typical, stereotypical notions that are being built on the Turks / Ottomans in this corpus. After the generalization of the stereotypical attribution that are associated with the Turkish entity it will be tried to establish the scale of values within which the found images exist. Considering that *Narodni koledar* was being published for 38 years, on the value scale the significant fluctuations in these images will be manifested; starting from a very negative initial attitude towards the Turks, which was inherited from Kačić to, from the former perspective, “the modern imagological reversal” which is certainly conditioned by the changing political climate in Croatia and Dalmatia. The article will confirm how heteroimages (perceptions of Others) may be ideologically “mobilized” and in the strong conjunction with the political and social turmoil of the time in which they occur. Images of the Turkish entity will ultimately confirm the known plurality of ideologies of the other half of the 19th century in Dalmatia.

Key words: *Narodni koledar* (National calendar), 19th century, *imagology*, *images of Turks*, *National Party in Dalmatia*.